

СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД СУБСИДАРНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА СТАДІЇ ВИЗНАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ БАНКРУТОМ

SUBJECTIVE COMPOSITION OF SUBSIDIARY LIABILITY AT THE STAGE OF DECLARING A LEGAL ENTITY BANKRUPT

Кіщак Д.С., аспірант

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені академіка В.К. Мамутова
Національної академії наук України»*

У статті приділено увагу питанню визначення суб'єктного складу субсидіарної відповідальності на стадії визнання юридичної особи банкрутом. Для більш повного аналізу даного питання було досліджено положення Цивільного кодексу України, Кодексу України з процедур банкрутства та інших законів України. В ході проведеного дослідження встановлено, що великий вплив на визначення суб'єктного складу становить практика Верховного Суду, в зв'язку з тим, що законодавство України не містить вичерпного переліку таких осіб, а сфера судової дискреції є доволі широкою. В статті на основі судової практики зроблена спроба узагальнення кола осіб, які можуть бути суб'єктами субсидіарної відповідальності на стадії визнання юридичної особи банкрутом окрім засновників (учасників, акціонерів) та керівника юридичної особи. До таких осіб вбачається доцільним відносити: органи управління юридичною особою, власника майна або орган уповноважений ним управляти, головного бухгалтера, юрисконсульта, кінцевого бенефіціарія та ін. Внесені до КУзПБ зміни додали до зазначеного переліку ще одну категорію осіб – особи, які вчинили, погодили правочини або вчинили майнові дії, визначені статтею 42 КУзПБ, за умови, що в подальшому вони були визнані недійсними або спростовані за рішенням суду. У статті підкреслено, що судова практика визначає, що інших осіб умовно можна поділити на дві групи: до першої відносяться особи, що мають можливість безпосередньо давати обов'язкові для виконання боржником (його органів управління) вказівки, приймати рішення, видавати йому розпорядження чи накази; а до другої групи – осіб, що не мають формалізованих зв'язків із юридичною особою-боржником, але можуть іншим чином визначати поведінку боржника в господарських відносинах та впливати на неї. Окрім того, проведено аналіз можливих наслідків відсутності вичерпного переліку суб'єктів солідарної відповідальності у КУзПБ, переваги та недоліки такого законодавчого підходу до врегулювання даних правовідносин.

Ключові слова: субсидіарна відповідальність, банкрутство, суб'єктний склад, Кодекс України з процедур банкрутства, юридична особа, боржник.

The article focuses on the question of determining the subjective composition of subsidiary liability at the stage of declaring a legal entity bankrupt. For a more complete analysis of this issue, the author examined the provisions of the Civil Code of Ukraine, the Bankruptcy Code of Ukraine and other laws of Ukraine. The study found that the opinion of the Supreme Court has a great influence on the determination of the subject composition, since Ukrainian legislation does not contain an exhaustive list of such persons, and the scope of judicial discretion is quite wide. Based on the court practice, the article attempts to generalise the circle of persons who may be subjects of subsidiary liability at the stage of declaring a legal entity bankrupt, except for the founders (participants, shareholders) and the head of a legal entity. It seems appropriate to include the following persons: the management bodies of a legal entity, the owner of the property or a body authorised to manage it, the chief accountant, legal counsel, the ultimate beneficiary, etc. The amendments to the Bankruptcy Code of Ukraine added another category of persons to the above list – persons who have made, agreed on transactions or performed property actions specified in Article 42 of the CUPB, provided that they were subsequently invalidated or refuted by a court decision. The article emphasises that the court practice determines that other persons can be conditionally divided into two groups: the first group includes persons who have the ability to directly give instructions binding on the debtor (its management bodies), make decisions, issue instructions or orders to the debtor; and the second group includes persons who do not have formalised relations with the debtor legal entity, but may otherwise determine and influence the debtor's behaviour in economic relations. In addition, the author analyses the possible consequences of the absence of an exhaustive list of subjects of joint and several liability in the Bankruptcy Code of Ukraine, the advantages and disadvantages of such a legislative approach to the regulation of these legal relations.

Key words: subsidiary liability, bankruptcy, subjects composition, Bankruptcy Code of Ukraine, legal entity, debtor.

Постановка проблеми. Рядом стратегічних документів, що визначали пріоритетні напрями розвитку України, було визначено реформу у сфері банкрутства як один з пріоритетів для становлення стабільної економіки з метою входження до провідної двадцятки країн світу за умовами ведення бізнесу [1]. Метою впровадження таких реформ є уніфікація національного законодавства з правовими нормами Європейського Союзу та імплементація найкращих інструментів провідних країн для покращення інвестиційного клімату та посилення економіки України. Поліпшення інвестиційного клімату в Україні, в тому числі, вимагає забезпечення безпеки ведення бізнесу, зокрема, законодавче упорядкування, зрозумілість і прозорість процедури банкрутства юридичних осіб. Останніми роками в Україні триває законодавча реформа даної сфери, що полягає у імплементації найкращих практик провідних країн світу. Втім деякі питання чітко неврегульовані і потребують додаткового тлумачення для ефективного правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання суб'єктного складу правовідносин стадії визнання юридичної особи банкрутом довгий час перебували в сфері наукового інтересу багатьох вчених, зокрема: О.А. Белянєвича,

С.В. Жукова, Б.М. Полякова, Р.Б. Полякова, В.В. Радзівілок, та ін. Втім, внесення останнім часом ряду змін до Кодексу України з процедур банкрутства, неоднозначна практика застосування законодавства, що визначає коло суб'єктів правовідносин на стадії визнання юридичної особи банкрутом, зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення доктринальних підходів до визначення даного питання і, власне, обумовлюють мету даного дослідження – визначення кола суб'єктів субсидіарної відповідальності на стадії визнання юридичної особи банкрутом.

Солідарна відповідальність є одним із видів відповідальності, яка може бути застосована до винних осіб під час розгляду справи про визнання юридичної особи банкрутом. Даний вид відповідальності має свої «цікавісті», як зазначає суддя-спікер Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду С. Жуков, адже хоча вона і передбачена цивільним законодавством та законодавством України про банкрутство, але набув розвитку цей вид відповідальності «саме за допомогою висновків про застосування норм права, які були викладені у постановках Верховного Суду» [2, с. 14].

Варто зауважити, що субсидіарна відповідальність, як окремий вид цивільно-правової відповідальності, застосо-

ується відповідно до ст. 619 Цивільного кодексу України як додатковий вид відповідальності. Особливості її застосування відповідальності передбачені ч. 2 ст. 61 Кодексу України з процедур банкрутства (далі КУЗПБ). Відповідно до зазначеної статті субсидіарна відповідальність за своєю природою є відповідальністю за зловживання правом. Для застосування такої відповідальності суд має встановити всі складові елементи господарського правопорушення, зокрема: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єктивну сторону правопорушення та його суб'єкт [2, с. 11].

Як справедливо зазначає Р.Б. Поляков, суб'єктний склад правовідносин на стадії визнання юридичної особи банкрутом не можна назвати сталим і однорідним, адже відносини, що виникають і продовжуються в період з моменту прийняття заяви про відкриття справи про банкрутство боржника до початку конкурсного провадження ще не є відносинами банкрутства в вузькому розумінні, тобто, їх можна назвати такими, що передують відносинам банкрутства (преліминарними або попередніми). Преліминарні відносини характеризуються досить вузьким колом суб'єктів між якими вони виникають та здійснюються [3, с. 65].

Розглядаючи безпосередньо відносини банкрутства варто звернути увагу на одні з останніх змін внесених до КУЗПБ стосовно суб'єктів таких правовідносин в контексті юридичних осіб. Як визначає ст. 96 Цивільного Кодексу України юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. При цьому учасники та/або засновники юридичної особи за загальним правилом не відповідають за її зобов'язаннями, окрім випадків прямо встановлених установчими документами та/або законом. В окремих випадках законом було передбачено відповідальність учасників (засновників) за зобов'язаннями юридичної особи, наприклад, в товариствах з обмеженою відповідальністю [4]. Ще одним випадком, коли зобов'язання юридичної особи можуть покладатись на інших осіб є застосування субсидіарної відповідальності за доведення до банкрутства передбаченого КУЗПБ. Так, ч. 2 ст. 61 передбачає, що за зобов'язаннями боржника вимоги можуть бути заявлені до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Згідно з аб. 2 ч. 1 ст. 61 зазначеного кодексу субсидіарна відповідальність може бути покладена на засновників (учасників, акціонерів) боржника – юридичної особи або інших осіб [5]. Зазначена норма також вказує на умови застосування такої відповідальності до вказаних осіб: по-перше, субсидіарна відповідальність застосовується у випадку недостатності майна боржника для виконання зобов'язань; по-друге, застосовується до вказаних осіб лише у випадку, коли є наявна їх вина.

Очевидно, що вказана норма дає невичерпний перелік суб'єктів субсидіарної відповідальності, адже не містить чіткого їх переліку. Серед суб'єктів такої відповідальності законодавець виділяє засновників (учасників, акціонерів) юридичної особи – боржника, а також її керівника. В той же час зазначає, що субсидіарна відповідальність може бути покладена і на інших осіб, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають змогу іншим чином визначати його дії. Відповідно визначення, яка саме з осіб пов'язаних з юридичною особою може вчинити такі дії відноситься до дискреції господарського суду.

Внесені до КУЗПБ зміни відповідно до Закону № 2971-IX додали до зазначеного переліку ще одну категорію осіб, щодо яких можливе застосування субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника: особи, які вчинили, погодили правочини або вчинили майнові дії, визначені статтею 42 КЗПБ, за умови, що в подальшому вони були визнані недійсними або спростовані за рішенням суду. Така відповідальність може бути застосована тільки у межах суми завданих боржнику такими

майновими діями збитків [5; 6]. Як справедливо зазначає Жуков С.В. визнання судом правочинів боржника недійсними у межах справи про банкрутство спрямоване на максимально можливе справедливе задоволення вимог кредиторів, що, власне, є однією з основних цілей процедури банкрутства [7].

Обґрунтовано видається позиція Ю. Григоренко, який вважає, що відсутність вичерпного переліку дає право на широкий судовий розсуд щодо дослідження доказів і визначення належних суб'єктів субсидіарної відповідальності [8]. Деякі практики такої невичерпний перелік суб'єктів називають «безмежним», підкреслюючи тим можливість застосування субсидіарної відповідальності до будь-якої особи, яка в якийсь момент була пов'язана з підприємством тим чи іншим чином, що дає простір для зловживань зі сторони ліквідатора, який замість того, щоб займати активну позицію і вживати заходів стягнення може намагатись йти «легшим» шляхом і спробувати покласти тягар відповідальності на особу, що була пов'язана з підприємством [9]. Необхідно звернути увагу на спостереження С. Хомко щодо тенденції обов'язкового застосування субсидіарної відповідальності зумовленої практикою Верховного Суду, який у своїх рішеннях неодноразово підкреслював, що такі дії є невід'ємним критерієм дотримання принципу безсумнівності повноти дій ліквідатора у ліквідаційній процедурі. (зокрема, у постанові від 07.10.2021 у справі № 914/3812/15) [10]. Ситуація ускладнюється тим, що згідно з практикою Верховного Суду тягар доведення відсутності вини покладається на особу, яка притягується до субсидіарної відповідальності [11].

За умов вищевикладеного вбачається неоднозначність щодо оцінки наслідків застосування субсидіарної відповідальності. З однієї сторони, зростає вірогідність забезпечення виконання зобов'язань боржника, що на перший погляд наближує законодавство з питань банкрутства до провідних стандартів і може поліпшити інвестиційний клімат в Україні. З іншої сторони, нівелюється природа підприємницької діяльності, яка полягає в обґрунтованому ризику і звільнення від так званого «неліквідного активу», може в майбутньому бути трактоване як «виведення активів боржника за наявності заборгованості», а отже, і як вчинення дій, які завдали майнової шкоди підприємству. За таких умов, інвестиційна привабливість значно зменшується за рахунок необхідності використання складних в управлінні та «дорогих» в обслуговуванні організаційно-правових форм, які дозволяють уникнути «індивідуалізації» прийняття рішень, що в свою чергу може негативно впливати на економіку держави [9]. Таким чином, з точки зору юридичної науки і практики постає питання щодо конкретизації кола осіб, які можуть нести субсидіарну відповідальність і не є засновниками (учасниками, акціонерами), керівником боржника [6].

На наш погляд, окрім названих вище осіб, такими особами можуть бути органи управління підприємством, в залежності від організаційно-правової форми це може бути наглядова рада, загальні збори, ревізійна комісія, тощо. Григоренко Ю. вбачає, що до таких осіб можна віднести власника майна або орган уповноважений ним управляти, а також головного бухгалтера [8]. Підтримуючи даний підхід можна зауважити, що такою особою може також бути юрисконсульт або керівник юридичного відділу, тощо, на яких покладається підготовка, аналіз і укладення тих чи інших договорів на користь підприємства. Окрім того, до таких осіб можна віднести кінцевого бенефіціарія, що визначається згідно із Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06 грудня 2019 р. № 361-IX.

Судова практика в свою чергу визначає, що такі особи умовно поділяються на дві групи: до першої від-

носяться особи, що згідно з законодавством та установчими документами мають правовий статус, який дозволяє їм безпосередньо давати обов'язкові для виконання боржником (його органів управління) вказівки, приймати рішення, видавати йому розпорядження чи накази. Верховний Суд звертає увагу, що такими особами згідно з законодавством України є: «заінтересовані особи стосовно боржника» (стаття 1 КУзПБ), «пов'язані особи» (стаття 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції», стаття 14.1.159 Податкового кодексу України, стаття 52 Закону України «Про банки та банківську діяльність»), «кінцевий бенефіціарний власник (контролер)» (стаття 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним

шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»); До другої групи судової практики відносять усіх інших осіб, що не мають формалізованих зв'язків із юридичною особою-боржником, але можуть іншим чином визначати поведінку боржника в господарських відносинах та впливати на неї. Такі особи визначають волю боржника щодо здійснення певних дій або утримання від них [12].

Отже, від моменту прийняття КУзПБ законодавець постійно розширює коло осіб до яких на стадії визнання банкрутства можна застосовувати субсидіарну відповідальність. Втім, чіткого переліку таких осіб законодавство не містить, тож велика роль у вирішенні даного питання покладається на доктринальні дослідження та юридичну практику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства» від 19.11.2020 № 4409. Міністерство юстиції України. <https://ips.ligazakon.net/document/GI03733A?an=15> (дата звернення: 25.04.2024).
2. Жуков С. Особливості солідарної та субсидіарної відповідальності. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Subs_vidp_Jukov_02_06_2023.pdf (дата звернення: 30.05.2024).
3. Поляков Р.Б. Сутність відносин банкрутства (неплатоспроможності). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 2. С. 63–73. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2023/10.pdf. (дата звернення: 27.04.2024).
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 27 квітня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 27.04.2024).
5. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. Дата оновлення: 08 березня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (дата звернення: 25.04.2024).
6. Цветкова К. Нововведення у процедурі банкрутства: що змінилося у 2023 році. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/novovvedennya-u-proceduri-bankrutstva-shho-zminilos-u-2023-roczii/#rozshirene-kolo-osib-shhodo-yakih-mozhlive-zastosuvannya-subsidiarnoyi>. (дата звернення: 27.04.2024).
7. Жуков С.В. Проблемні питання визнання недейсними правочинів боржника у справі про банкрутство. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2900b525-dfb2-4717-84ce-2b844dff1d69/content> (дата звернення: 25.04.2024).
8. Григоренко Ю. Застосування субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/zastosuvannya-subsidiarnoyi-vidpovidalnosti-u-spravah-pro-bankrutstvo-advokat-iurii-grigorenko> (дата звернення: 30.05.2024).
9. Юридична компанія «Армада». Субсидіарна відповідальність у справах про банкрутство, або як не вскочити в халепу. URL: <https://armada.law/blog/subsid-arna-v-dpov-daln-st-u-spravakh-pro-bankrutstvo-abo-yak-ne-vskochiti-v-khaleru/> (дата звернення: 30.05.2024).
10. Хомко С. Відповідальність власників бізнесу та посадових осіб у випадку банкрутства юридичної особи. URL: <https://pravo.ua/vidpovidalnist-vlasnykiv-biznesu-ta-posadovykh-osib-u-vypadku-bankrutstva-iurydychnoi-osoby/> (дата звернення: 30.05.2024).
11. Постанова Верховного Суду від 09 жовтня 2019 р. у справі № 910/21232/16. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/85211413> (дата звернення: 20.06.2024).
12. Постанова Верховного Суду від 22 квітня 2021 р. у справі № 915/1624/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97451198> (дата звернення: 20.06.2024).